

MODERN DÖNEM TEFSİR YÖNELİMLERİ

Fadıl Sami KOÇAK

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
fadil.sami.25.34@gmail.com - 0009-0000-8557-5919

Vedat YETKİN

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
vedat.yetkin@bilecik.edu.tr - 0000-0002-6990-0037

ÖZET

Bu çalışma, modern dönemde Kur'ân tefsirinde ortaya çıkan yönelimlerin tarihsel kökenlerini, metodolojik gelişimlerini ve güncel yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bunun yanında yöntemlerin klasik ve modern dönemdeki uygulamalarını ele alarak, metodolojik yeniliklerin tefsir bilimine katkılarını değerlendirmektedir. Araştırma, yönelimlerin klasik dönemden modern döneme nasıl evrildiğini ve İslam düşüncesine nasıl katkılar sunduğunu ele almaktadır. Modern dönemde bu alanda yazılan kaynaklar arasında özellikle Fadl Hasan Abbas'ın *et-Tefsîr Esâsiyyâtuhû ve İtticâhâtuh* isimli eserinden faydalanılmıştır.

Çalışmanın birinci odağı, Beyânî tefsir yöntemi olup, bu yaklaşımın Kur'ân'ın dil ve belâğî üstünlüğüne odaklandığı belirtilmiştir. Bu yöntem, modern dönemde Muhammed Abduh ve Reşid Rıza gibi alimler tarafından yeniden yorumlanmış, Kur'ân'ın estetik yapısını anlamada önemli bir araç haline gelmiştir.

Fıkîhî yönelim ise klasik dönemde mezhepsel yorumlarla sınırlıyken, modern dönemde evrensel yaklaşımlar benimsemiştir. Müfessirlerin modern toplumsal ihtiyaçlara yanıt vermeyi hedeflediği bu yöntem, İslam hukukunun dinamizmini ortaya koymuştur.

Akâidî tefsir, İslam'ın temel inanç esaslarını açıklamaya odaklanmıştır. Bu yöntemde modern müfessirler, önceki dönemlerin karmaşık kelimâ tartışmalarını sadeleştirmiş ve İslam'ın akıl ile kalp dengesi üzerine kurulu bir din olduğunu vurgulamıştır.

İlmi tefsir, Kur'ân'ın bilimsel gerçeklerle uyumunu inceleyen bir yöntemdir. Modern dönemde Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın katkılarıyla gelişmiştir. Çalışma, bu yöntemin Kur'ân ayetlerinin bilimsel doğrular ışığında yorumlanmasındaki potansiyel ve sınırlılıklarını tartışmaktadır.

Mevzûî tefsir ise belirli konulara odaklanarak Kur'ân ayetlerini bir bütünlük içinde ele alır. Bu yöntemin modern dönemde çağdaş meselelerin çözümünde etkili bir araç olarak kullanıldığı vurgulanmıştır.

Son olarak, münharif tefsirler, Kur'ân'ın anlamını kasıtlı olarak çarpıtan yaklaşımlar olarak ele alınmıştır. Çalışma, bu tür sapkın yorumlara karşı doğru tefsir yöntemlerinin teşvik edilmesi ve İslam tefsir mirasının korunması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu araştırma, tefsir ilminin klasik mirasını modern dönemin ihtiyaçlarıyla buluşturmayı amaçlamaktadır. Bu yönelimler, Kur'ân'ın çok boyutlu bir şekilde anlaşılmasına katkı

sağlamaktadır. Bu bağlamda, çalışma, modern tefsir ilminin zenginleşmesine dair kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: : Tefsir, Tefsir Yönelimleri, Beyânî Tefsir, Fıkhî Tefsir, Mevzûî Tefsir, Münharif Tefsir, Akâidî tefsir

ABSTRACT

This study aims to examine the historical origins, methodological developments, and contemporary reflections of the trends emerging in modern Qur'anic exegesis. Additionally, it evaluates the applications of these methods in classical and modern periods, assessing the contributions of methodological innovations to the science of exegesis. The research explores how these trends evolved from the classical period to the modern era and their contributions to Islamic thought. Among the sources written in this field during the modern period, particular emphasis has been placed on Fadl Hasan Abbas's work *Al-Tafsir Asasiyyatuhu wa Ittijahatuhu*.

The primary focus of this study is the Bayani method of exegesis, emphasizing the Qur'an's linguistic and rhetorical superiority. This approach was reinterpreted in the modern period by scholars such as Muhammad Abduh and Rashid Rida, becoming a significant tool for understanding the aesthetic structure of the Qur'an.

The Fiqhi approach, while limited to sectarian interpretations in the classical period, adopted universal approaches in the modern era. This method reflects the dynamism of Islamic jurisprudence, with exegetes aiming to respond to modern societal needs.

Aqa'idi exegesis focuses on explaining the fundamental tenets of Islamic faith. Modern exegetes simplified the complex theological debates of earlier periods, emphasizing that Islam is a religion founded on a balance between reason and the heart.

Scientific exegesis is a method that examines the Qur'an's compatibility with scientific realities. It has been developed in the modern period through the contributions of Muhammad Abduh and Rashid Rida. The study discusses the potential and limitations of this method in interpreting Qur'anic verses in the light of scientific truths.

Thematic exegesis approaches Qur'anic verses holistically by focusing on specific topics. In the modern period, this method has been highlighted as an effective tool for addressing contemporary issues.

Lastly, deviant exegeses are discussed as approaches that deliberately distort the meaning of the Qur'an. The study emphasizes the need to encourage proper exegetical methods and preserve the legacy of Islamic exegesis against such misinterpretations.

This research aims to bring together the classical heritage of Qur'anic exegesis with the needs of the modern period. These trends contribute to a multidimensional understanding of the Qur'an. In this context, the study provides a comprehensive framework for the enrichment of modern exegetical studies.

Keywords: Exegesis, Trends in Qur'anic Exegesis, Bayani Exegesis, Fiqhi Exegesis, Thematic Exegesis, Deviant Exegesis, Aqa'idi Exegesis

MODERN DÖNEM TEFSİR YÖNELİMLERİ

Beyânî tefsir, Kur'an'ın belâgatı (edebi üstünlüğü), dil yapısı ve nazmı üzerinde yoğunlaşan bir tefsir yöntemidir. Kur'an'ın hem anlam hem de dil bakımından insanüstü bir yapı sergilediğini savunan bu yöntem, klasik dönemden modern döneme kadar önemli isimler ve eserler tarafından şekillendirilmiştir. Bu incelemede, beyânî tefsirin temel kavramları, tarihsel gelişimi ve modern dönemdeki etkileri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1. Modern Dönemde Beyânî Tefsir

Beyân, “açıklık, anlaşılır hale getirme” anlamına gelir. İstilahi olarak ise “*Maksadı en belîğ (en etkili) lafızlarla ifade etmek*” şeklinde tarif edilmiştir. Beyânî tefsir ise, Kur'an'ın belâgatını; teşbih, istiâre, kinaye, mecaz gibi sanatlar üzerinden analiz ederek hakikî ve mecazî ilişkileri ortaya koyma yöntemidir.

Kur'an, dilsel yapısıyla bir mucize olduğu iddiasını taşır. Bu bağlamda beyânî tefsir: Kur'an'ın eşsiz belâgatını ve üslubunu analiz eder. Nazım, yani kelime ve cümlelerin ahenkli dizilimini inceler. Anlamı daha derin bir şekilde ortaya çıkarmak için dilin estetik unsurlarını kullanır.

1.2. Tarihsel Süreçte Beyânî Tefsir

Beyânî yaklaşım, Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ın dilsel meydan okumasına verilen cevaplarla başlamaktadır. Sahabe ve tabiun, Kur'an'ın edebi yönlerini anlamada önemli katkılar sunmuş, Kur'an'daki teşbih, istiare ve mecaz gibi sanatlar bu dönemde müzakere edilmeye başlanmıştır.

Klasik dönemde beyânî tefsir, sistematik bir şekilde geliştirilmiş ve birçok büyük eser ortaya konulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

Ebû Ubeyde (Mecâzü'l-Kur'ân): İlk sistematik beyânî tefsir eseridir. Sarf (fiil yapıları), nahiv (cümle yapıları) ve belâgat konularını işler. Kur'an'da kullanılan mecaz sanatlarını açıklamak için Arap şiirinden örnekler verir. Eserde kelimelerin sarf, nahiv ve iştikak açısından tahlilleri yapılmakta, genellikle her geçtiği yerde yeniden ele alınmaktadır. Tekrar eden kelimeler bazen daha önceki açıklamalara atıf yapılarak, bazen yeniden açıklanarak ele alınmıştır. Kur'an-ı Kerim'i filolojik, etimolojik ve kıraat farkları açısından derinlemesine inceleyen bir eser olma özelliğini taşımaktadır. Yazarın, dil ve edebiyat üzerinden anlam belirleme yöntemlerine odaklandığı ve ideolojik yönelimlerinden ziyade bilimsel ve metodolojik bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (Me'âni'l-Kur'ân): Kûfe nahiv ekolünün önde gelen isimlerindedir. Arap olmayan Müslümanlar için Kur'an'ın dilini anlaşılır hale getirme amacı taşır. Sarf, nahiv ve belâgat kaidelerini detaylıca analiz etmektedir.

İslamiyetin ilk yıllarında yapılan fetih hareketleriyle Müslüman olmayan pek çok millet İslamiyet ile tanışmış, arapça dil ve kâidelerine olan ihtiyaç her zamankinden daha çok olmuştur. Eserini bu ihtiyaca binaen yazdığı söylenen müellif bu alanda önemli bir açığı kapatmaktadır.

Eserde Kelimelerin kökenleri, türetilişleri ve diğer dilbilgisel durumları etraflıca açıklamaktadır. Nahiv ve sarf konularında hemen her konuya temas edilmiş, kelime ve cümlelerin i'rabları detaylı bir şekilde incelemektedir. Âyetlerin veya belli bölümlerinin anlamı genellikle kısa verilmiş; bazen yalnızca bir kelime açıklamaktadır. Âyetlerin açıklanmasında başka âyetlere, Arap edebiyatına, hadislerden, sahâbe ve tâbiîn sözlerinden (senet zikretmeden) faydalanılmıştır. Belâgat yönüne değinilmiş; teşbih, kinaye, istiare ve mecaz türleri açıklanmıştır. Ferrâ, özellikle dil ve edebiyat bağlamında Kur'an'ı açıklamada titiz bir yaklaşım sergilemiş, kıraat, nahiv ve anlam analizleriyle sonraki tefsirleri büyük ölçüde etkilemiştir.

Câhiz (el-Beyân ve't-Tebyin, Kitâbü'l-Hayevân): Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eseri, Arap edebiyatında edeb (muhâdarât) türünün ilk ve en önemli örneklerinden biridir. Müellif Arap hitabet, nesir ve şiir sanatlarının örneklerini tanıtarak bu alanlardaki Arap üstünlüğünü sergilemeyi amaçlamaktadır. Müellif eserinde Arap belâgati ve fonetiği hakkında bilgiler vererek, tarihî açıdan önemli metinleri ve kayıtlar içermektedir. Eserini beyân ve belâgat; hutbeler, şiirler, vecizeler, ahmaklardan sözler, vasiyetler, zâhid ve vâizlerin sözlerinden örnekler gibi bölümlere ayırmıştır. Bu haliyle *el-Beyân ve't-tebyîn*, isimli eser Câhiz'in Arap edebiyatına olan derin katkısını ve Arapların dil ve hitabet alanındaki üstünlüğünü vurgulayan önemli bir eserdir. Kur'an'ın üstünlüğünü edebi açıdan temellendirmiştir. Edebi metinlerdeki belâgat unsurlarını inceleyerek Kur'an'ın dile katkısını açıklamıştır.

Modern dönemde ise beyânî tefsir, farklı akademik ve metodolojik yaklaşımlarla yeniden canlanmıştır burada Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın öne çıktığı görülür. Abduhun gerçekleştirmek istediği reformlardan bir tanesi dil reformudur. Müellif bu reform için Kur'an'ın temel alınması gerektiğini savunmuş ve beyânî tefsir metodolojisinin önemini vurgulamıştır. Kendisinden sonra Beyânî tefsir de için çalışma yapmak isteyenlere ışık tutmuştur. Reşid Rıza ise, bu yöntemi daha sistematik bir hale getirmiş ve Kur'an'ın edebi analizine yönelik çalışmaları desteklemiştir.

Mustafâ Sâdik er-Râfiî (İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-Belâğatü'n-Nebeviyye) : İ'câzü'l-Kur'ân adlı eser, temel olarak Kur'an'ın i'câzını ele almakta ve bu özelliğin farklı yönlerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Eserin asıl kısmında i'câz kavramı tanımlanmış ve Kur'an'ın insanı aciz bırakan üstünlüğü vurgulanmıştır. İ'câzın Allah'ın iradesiyle farklı zaman dilimlerinde çeşitli boyut ve şekillerde tezahür ettiği ifade edilmiştir. Müellif Kur'an'ın i'câzının sadece üslubunda değil, harf ve kelime diziliminde de mevcut olduğu, okunuşunda lisanî nağmelerin yer aldığı belirtmiştir. Eserin birinci bölümünün sonunda Kur'an'ın belâgatının i'câz seviyesinde olduğu ifade edilmiştir. Müellif, önceki âlimlerin bu konudaki görüşlerine yer vermiş ve çeşitli âyetlerin belâgat yönünden örneklerini sunmuştur. Eser, yalnızca Kur'an ilimleri ve tefsir usulü açısından değil, kelâm ilmi bakımından da değerlidir. Müellif, Mu'tezile gibi farklı mezheplerin i'câz konusundaki görüşlerini tartışmış ve bu bağlamda özellikle Hattâbî'nin *Beyânü i'câzi'l-Kur'ân* ve Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Delâ'ilü'l-i'câz* adlı eserlerinden etkilenmiştir.

Bu eserin, hem klasik hem de modern dönem Kur'an çalışmaları üzerindeki etkisi, onun orijinal unsurlarla birlikte selef ulemâsının görüşlerini aktarmasından kaynaklanmaktadır.

Âişe Abdurrahman el-Hûlî: Âişe Abdurrahman, birçok alanda eser vermiş bir âlim olarak, özellikle tefsir araştırmalarındaki çalışmalarıyla tanınır. Çalışmalarında hocası Emîn el-Hûlî'nin yöntemini takip eden Âişe, klasik metinlere ve modern tefsir çalışmalarına eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Onun dikkat çeken özellikleri, tefsir anlayışındaki yenilikçi görüşleri,

eleştirel bakış açısı ve İslam toplumunun sosyal ve kültürel sorunlarına yönelik çözüm arayışlarıdır. Kur'an'ın edebi analizine dair yöntemlerin yenilenmesi gerektiğini savunmuş ve beyânî tefsirin bir disiplin olarak gelişmesini önermiştir. Aîşe Abdurrahman, beyânî tefsir örnekleri sunarak Kur'an'ın edebi yönlerini modern okuyuculara tanıtmıştır.

et-Tefsîrül-Beyânî adlı çalışmasında, Kur'an'daki kelime ve cümlelerin yalnızca sarf ve nahiv kurallarıyla sınırlandırılmasını eleştirmiştir. Ona göre, bu yaklaşımlar edebî anlatım gücünü ihmal etmekte ve Kur'an'ın belâgatını gölgelemektedir. Kur'an'ı anlama ve tefsir etme arasındaki farkı vurgulamış, Kur'an'ı anlama çabasını her Müslümanın görevi olarak görmüştür. Ancak tefsir yapmayı, Arapça ve dinî ilimlere derinlemesine vakıf kişilerin yetkinliğiyle sınırlamıştır.

Âîşe Abdurrahman, hem geleneksel hem de modern tefsir anlayışını eleştiren, İslam toplumunun sorunlarına çözüm bulmayı hedefleyen bir alimdir. Onun eserleri, İslam dünyasında sosyal, kültürel ve dinî düşünceye önemli katkılar sağlamış, bu çerçevede yenilikçi görüşleriyle dikkat çekmiştir.

1.4. Beyânî Tefsirin Temel İlkeleri

Dil ve Belâgatın Önemi: Kur'an'ın nazmı, kelime seçimi, teşbih ve mecaz gibi sanatları incelenir ve Kur'an'ın üstünlüğü, dil ve edebiyat açısından ele alınır.

1. İcâz (Mucizevi Olma): Kur'an'ın nazmı, insanüstü bir düzenleme içerir. Bu sebeple Kelimeler arasındaki ahenk ve anlam ilişkisi mucizevi yönünü ortaya koyar.
2. Mezhepsel Yaklaşımlardan Bağımsızlık: Beyânî tefsir, mezhepsel taassubunu reddeder reddeder. Her mezhepten düşünürlerin katkıları incelenir. Müfessirler farklı görüşlerde olsalar bile bu alanda yapılan çalışmaları referans alarak kullanabilir.

Beyânî tefsir, dil ve edebiyat araştırmalarında yeni ufuklar açmıştır. Yeni dönemde yapılan bu çalışmalar klasik dönemde yapılan gramer merkezli tartışmalardan ziyade Kur'an'ın mucizevi oluşu ve insan üzerindeki etkileri üzerinde gerçekleşmektedir. Bu hali ile beyânî yöntem, modern okuyuculara Kur'an'ın dilsel mucizelerini açıklamada önemli bir araç olmuştur.

Klasik dönemde başlayan bu gelenek, modern dönemde daha sistematik hale getirilmiştir. Beyânî Tefsir Kur'an'ın dilsel yapısını anlamak için vazgeçilmez bir yöntemdir. Çalışmamız Hem klasik hem de modern dönemdeki beyânî yaklaşımları ele alarak, bu yöntemin ilmi bir zeminde nasıl ele alındığını ele almaktadır. Beyânî Tefsir hakkında, tefsir ilmi ve Kur'an'ın edebi yönlerine dair araştırma yapmak isteyenler için bir kaynak sunmaktadır.

2.Modern Dönemde Fıkhî Tefsir

Fıkhî tefsir başlığı altında modern dönemdeki Kur'an yorumculuğunun toplumsal, siyasal ve diğer hukuki bağlamdaki yaklaşımları ele alınmaktadır. Bizde bu bağlamda klasik dönemden modern döneme fıkhî tefsirlerin evrimini incelerken ahkâm ayetlerinin modern problemlere nasıl uyarlanabileceğine dair eleştirel bir perspektif sunmaya çalışacağız.

2.1.Fıkhî Tefsirin Tarihi Arka Planı

Kur'an'ın hukuki yönünü ortaya koyan fıkhî tefsir, İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren önemli bir yönelim olarak şekillenmiştir. Sahabe dönemindeki ahkâm ayetlerinin

yorumlanmasındaki zorunluluğu ve bu dönemde ihtilafların çoğunlukla ahkâm ayetleri üzerinden gerçekleştiği bilinmektedir. İlk dönemlerde ahkâm ayetleri genel tefsir içerisinde ele alınırken, zamanla İmam Şâfiî gibi âlimlerin çalışmalarında bu alan daha sistematik bir hâl almıştır. Modern döneme kadar müfessirler genellikle ahkâm ayetlerini mezheplerinin görüşleri doğrultusunda yorumlamışlardır. Modern dönemde ise belirli mezheplere bağlı kalmadan genel değerlendirmeler yapılmıştır.

2.2.Modern Fikhî Tefsirin Özellikleri

Modern dönemde fikhî tefsirin özellikle içtimaî (toplumsal), siyasi ve ekonomik konular üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Bu bağlamda müfessirlerin, Kur'ân hükümlerinin modern toplumların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ele alınması gerektiğini savduklarını ve eserlerini bu minvalde kaleme aldıklarını görmekteyiz.

2.2.1. İçtimaî Hükümler

Toplumsal düzenin Kur'ân hükümleriyle şekillendirilmesi, modern müfessirlerin en çok meşgul olduğu konular arasındadır. Klasik dönemin aksine modern dönemde aile hukuku ve kölelik meseleleri bu başlık altında detaylı bir şekilde tartışılmaktadır.

- **Aile Hukuku:** Modern dönemde İslam'a yönelik çok eşlilik, boşanma ve miras konularındaki eleştiriler müfessirlerin yeni yaklaşımlar geliştirmesini zorunlu kılmıştır. İslam öncesi dönemde hiçbir hukuki sistemin sınırlamadığı çok eşliliği İslam düzenlemiş ve sınırlandırmıştır. Boşanmanın mübah kılınması da ancak belirli şartlara bağlanmıştır. Miras konusundaki itirazlara ise kadının nafaka yükümlülüğü olmaması gibi insani ve ekonomik gerekçelerle cevap verilmiştir.
- **Kölelik:** Müfessirler genel olarak köleliğin insanlık tarihi boyunca var olduğunu ve İslam'ın bu konuda en akılcı yaklaşımı sunduğunu ifade eder. İslam, köleliği yasaklamadan önce kaynaklarını kurutmuş ve azat etmeyi teşvik etmiştir. Bu sebeple modern dönemde İslam'a getirilen eleştirilerin başında gelen kölelik meselesi üzerinde durulmuş, yapılan eleştiriler kölelik müessesinin tarihi bağlamından hareketle yanıtlanmaya çalışılmıştır.

2.2.2. Siyasi Hükümler

Modern dönemde siyasi meselelerin Kur'ân üzerinden yorumlanması, fikhî tefsirin önemli bir boyutunu oluşturur. Siyasi hükümler "bireyin devletle ilişkilerini düzenleyen Kur'ân hükümleri" olarak tanımlanmaktadır. Ve bu hükümler alanda üç ana konuyu kapsamaktadır.

- **Allah'ın İndirdiği ile Hükmetme:** Modern Müslümanların Kur'ân'ın hukuki hükümlerini terk ederek Batı'nın örf ve adetlerini benimsemeleri modern dönem siyasi hükümlerinin ana konularından birisidir. Müfessirler yer yer Kur'ân'ın açıkça tehdit ettiği bu tutumun Müslüman toplumları zayıflattığını ifade eder ve İslam toplumu için çözümler sunarlar.
- **Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri:** Kur'ân'da gayrimüslimler ile ilişkiler anlatılırken kullanılan "vela" kavramına tefsir tarihi boyunca farklı yorumlar getirilmiştir. "*Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri kendilerine dost edinmesinler. Ey inananlar! Yahudi ve hıristiyanları dost edinmeyin*" ayetleri bu konuda müfessirlerin en temel dayanaklarını oluşturmaktadır. Kimi müfessirler gayrimüslimlere iyi muamele

yapılabileceğini savunurken, kimilerinin ise sosyal ilişkilerde mesafeli olunması gerektiğini ifade ettiği görülmüştür. Bakıldığında modern dönemde müfessirler bu tartışmaları güncel siyasi meselelerle ilişkilendirerek değerlendirmişlerdir.

- **Ümmetin Birliği:** İslam dini milliyetçilik gibi tefrikaya sebep olan her türlü fanatizmi reddeder ve İslam ümmetinin birliğini vurgular. Bu noktada, modern dönemde yapılan çalışmalar ümmetin birliğine dair yapılan çalışmaları desteklemektedir. Günümüzde karşılaştığımız ve içinde bulunduğumuz modern meseleler Kuran perspektifinden ele alınmaktadır.

2.2.3. Diğer Hükümler

Modern dönemde fikhî tefsirlerde ekonomik ve askeri meselelerin de ele alındığını görmekteyiz. Müfessirler Özellikle faiz meselesi üzerinden İslam ekonomisinin kapitalizm ve komünizm gibi sistemlere alternatif sunduğunu vurgular. Mahmûd Şeltût, Mevdûdî ve Muhammed Bâkır es-Sadr gibi isimler modern dönemde ahkam ayetlerini bu cihetle değerlendiren önemli kişiler arasındadır.

2.3.Fikhî Yönelimlerin Modern Eleştirisi

Modern dönemde fikhî tefsirin gelişimi bazı sebeplerle beyânî yönetime kıyasla yetersiz kalsa da modern müfessirler İslam hükümlerini çağdaş sorunlara uygun şekilde yorumlamaya çalışmış, eserlerini bu minvalde te'lif etmişlerdir. Kur'ân hükümlerinin toplumsal, siyasi ve ekonomik bağlamlarda yeniden yorumlanması gerekliliği göz ardı edilemez. Bu sebeple modern müfessirlerin geleneksel yaklaşımlardan uzaklaşarak çağdaş problemlere yanıt veren bir tefsir anlayışı geliştirmesi daha da önem kazanmıştır.

3.Modern Dönemde Akâidî Tefsir

3.1. Akâidî Tefsirin Tarihsel Arka Planı

Kur'ân'ın temel amacının sağlam bir akâide inşa etmek olduğu pek çok ayetle sabittir. Bu amacın Mekki ayetlerde açıkça görülmektedir. İlk dönemde sahabe, akâid ayetlerini tereddütsüz bir şekilde kabul etmiş ve bu durum mezhep ve fırkaların ortaya çıkışına kadar devam etmiştir.

İslam düşünce tarihinde mezheplerin oluşması ve kendi görüşlerini delillendirmek için Kur'ân'a başvurması sonucunda akâidî meseleler tefsir ilminde geniş yer bulmuştur. Bu tartışmalar Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb* ve Zemahşerî'nin *Keşşâf Âlûsî'nin Rûhu'l-me'ânî* gibi eserleri başta olmak üzere pek çok tefsir eserinde görülmektedir. Klasik dönemde bu tartışmalar; sıfatlar, kulların fiilleri, hüsün ve kubuh gibi konuların üzerinde geçtiği görülmektedir.

Modern dönemde ise akâidî tefsir, önceki dönemlerden farklı bir metodolojiye sahiptir. Bu dönemdeki müfessirlerin, akâid meselelerini daha kolay bir dil ve sistematik bir yöntemle ele aldığını, mezhepsel ihtilaflardan uzak durduklarını ve inanç esaslarını vurgulamak için yeni yaklaşımlar geliştirdikleri görülmektedir. Özellikle Muhammed Abduh ve öğrencileri tarafından bu yeni yaklaşım özellikle tercih edilmiş ve eserlerinde incelenmiştir. Modern akâidî tefsirin başlıca özellikleri şunlardır:

3.1.1. İslam'ın Akıl Dini Olduğuna Vurgu

Modern dönemde müfessirler, İslam'ın akıl ve kalp dengesine dayanan bir din olduğunu vurgulamışlardır. Modern tefsircilerin İslam'ın akıl dini olduğunu savunmak için büyük çaba sarf etmiş, bu minvalle filozofların ve batılı araştırmacıların eleştirilerine cevaplar verilmiştir. Muhammed Abduh burada yine önemli bir yer tutmaktadır.

3.1.2. Tartışmalardan Uzak Kolay Bir Dil

Kur'ân ve sünnetin iman meselelerini sunarken kullandığı sade ve anlaşılır dil, modern müfessirler için de bir rehber olmuştur. Müfessirlerin iman konularını ele alırken Kur'ân'ın bu metodunu takip ettiğini, kelamcıların klasik dönemde karşılaştığımız karmaşık yöntemlerinden kaçındıklarını yine bu dönemde görülmektedir. . Reşid Rızâ, Seyyid Kutub, Muhammed Ebû Zehre, Şeyh Muhammed Semah'ın eserlerinde de bu sadelik görülmektedir.

3.1.3. Şüphe ve İftiralara Cevap

Modern dönemde İslam, doğudan batıya pek çok ideolojik saldırıya maruz kalmıştır. Katoliklik, Protestanlık, komünizm, Yahudilik ve paganizm gibi ideolojilerin islama yönelttiği şüphe ve iftiralar Modern dönem tefsir kitaplarında cevaplandırılmıştır. Örneğin, Reşid Rızâ'nın *Menar Tefsiri* vahiy inkârına ve peygamberlik karşıtı iftiralara cevap verirken, Seyyid Kutub'un *Fî Zılâli'l-Kur'ân* adlı eseri Darwin, Freud ve komünist düşünceleri eleştirir.

3.1.4. İhtilafların Daraltılması

Klasik dönemde mezhepsel ihtilafların tefsirlerde geniş yer bulduğunu ancak modern müfessirlerin bu tartışmaları en aza indirdiğini görmekteyiz. Yunan felsefesinin etkisiyle Müslümanların batılı düşünce akımlarına kapılma riskine karşın tefsirlerin bu konuda koruyucu bir rol üstlenmesi kaçınılmaz olmuştur.

3.1.5. Akîdenin Özelliklerinin Vurgulanması

İslam'ın hurafelerden uzak, akıl ve kalbi dengeleyen bir din olduğunu ve modern dönemde bu anlayışın korunması gerekliliği; ilmi gelişmelerin ve çeşitli inanç sistemlerinin yaygınlaşması ile daha da önem kazanmaktadır. Bu sebeple modern dönemde müfessirler islam akidesinin esaslarını vurgulamaya klasik dönemde olduğu gibi devam etmişlerdir.

3.2. Öne Çıkan Modern Müfessirler ve Eserler

Modern dönemde akâidî tefsirin önemli temsilcileri arasında şunları zikredebiliriz.

- **Reşid Rızâ (Menar Tefsiri):** İslam'a yönelik eleştirilere kapsamlı cevaplar sunar.
- **Seyyid Kutub (Fî Zılâli'l-Kur'ân):** Modern ideolojilere karşı Kur'ân perspektifini savunur.
- **Muhammed Ebû Zehre:** İslam'ın akâidî ve toplumsal yönlerini inceler.
- **Şeyh Muhammed Semah:** Akâidî meselelerin modern yorumlarına katkıda bulunur.

Modern dönemde akâidî tefsirin yeterince derinleşmediğini ve daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu bazı müfessirler tarafından ifade edilmektedir. Batı etkisiyle felsefi yaklaşımların artması konusu dikkat edilmesi gereken bir husus olurken, çağın ihtiyaçlarına uygun akaid tefsirlerine ihtiyaç devam etmektedir.

4.Modern Dönemde İlmî Tefsir

4.1.İlmî Tefsir Yöneliminin Tanımı ve Tarihsel Arka Planı

İlmî tefsir, Kur'ân ayetlerini bilimsel gerçekler ışığında yorumlamayı amaçlayan bir tefsir ekolüdür. Bu yöntem Kur'ân'ın ilk emriyle başlayan çağrının karşılığı olarak tarih boyunca destekçiler bulmuş, günümüze kadar ilmî tefsir çalışmaları örneklerini vermiştir. Kur'ân'ın sadece bir hidayet kitabı değil, aynı zamanda bilimsel bir kaynak olduğu iddiası, Müslüman toplumların bilimsel ve kültürel gelişimine katkıda bulunmuştur

4.2.İlmî Tefsirin Tarihi ve Erken Dönem Tartışmaları

Kur'ân'ın İlmî Çağrısı: Kur'ân'ın herkes için evrensel bir ilim çağrısı yaptığını ve bu çağrının insanlık tarihinde büyük etkiler yarattığı bilinmektedir. Cahil bir toplumu, her evi bir ilim yuvasına dönüştüren bir medeniyete dönüştürmüş olması, bu çağrının gücünü göstermektedir. Tarih içerisinde bazı müfessirler bu çağrı gereği ilmî tefsiri savunmuş ayetleri pozitif ilimlerle açıklamaya çalışmışlardır. Bazı müfessirler de Kur'ân'da ilmî ayetler olsa da bilim kitabı olmadığını, bilimin ilerlemesi ile bazı kabullerin değiştiğini bu sebeple günümüzde var olan ilmî sonuçların değişebileceğini bu sebeple pozitif ilimler ile ayetlerin anlaşılmasına mesafeli durmuşlardır. Bundan ötürü İmam Gazzâlî ve Fahreddin er-Râzî gibi isimler, ilmî tefsiri Kur'ân'ın bir mucizevi yönü olarak görmüş ve destekleyenler arasında yer alırken, Şâtıbî, Emîn el-Hûlî, Mahmûd Şeltût ve Muhammed Hüseyin Zehebî gibi alimler Kur'ân'ın bilimsel yorumlara açık olmadığı görüşünü savunmuştur. Bu alimler, bilimsel yorumların Kur'ân'ın mesajını saptırdığı düşüncesindedirler.

4.3.Modern Dönemde İlmî Tefsir

Muhammed Abduh ve Reşid Rıza: İlmî tefsirin modern dönemde Muhammed Abduh ekolü ile yeniden gündeme geldiğini ifade edilmektedir. Abduh'un bu yönetime tamamen karşı olmadığı, aksine eserlerinde bu yönetime dair örnekler bulunmaktadır. Reşid Rıza'nın Menar Tefsiri, bu ekolün ilmî tefsire katkılarının önemli bir kaynağıdır.

Hanefi Ahmed, Kur'ân ayetlerini bilimsel yöntemle inceleyen ve ilmî tefsiri savunan bir alimdir. Göklerin ve yerin yaratılışı, insanın yaratılışı, bitki ve hayvanların var oluşu gibi konuları bilimsel bir yaklaşımla ele almıştır. Hanefi Ahmed'in bu çabaları pek çok müfessir tarafından desteklenmiş ve takdir edilmiştir.

Tantâvî, ilmî tefsirin önemli temsilcilerinden biridir. O eserinde matemattikten astronomiye, felsefeden mantığa, psikolojiden felek ilmine kadar pek çok ilimden istifade etmiş, eserinde bu ilimlere dair esasları kullanmıştır. Bu haliyle ilmî tefsirin modern dönemdeki en büyük temsilcilerinden biri olduğu kabul edilmektedir.

4.4.İlmî Tefsirin Şartları ve Tartışmalı Konular

Kur'ân ve Bilimsel Yorumların İlişkisi

Kur'ân'ın bilimsel gerçeklerle çelişmediği, Ancak bilimsel yorumların, ayetlerin bağlamından kopuk veya uydurma verilere dayanarak yapılmasının doğru olmadığı bazı müfessirler tarafından kabul edilmektedir. İlmî tefsirin kabul edilebilir olabilmesi modern dönem müfessirlerinden Fadl Hasan Abbas şartları sıralamaktadır:

1. *“Lügavi Uygunluk: ayetin dilsel anlamıyla uyumlu olması.*
2. *Hadislerle Çelişmemesi: Hz. Peygamber’den nakledilen sahih hadislerle çatışmaması.*
3. *ayetin Siyakıyla Uygunluk: ayetin bağlamından koparılmaması*
4. *Ahret ve Mucizelerle İlgili ayetlerin Dışında Kullanılması: Ahret ve mucize ayetlerinin bilimsel yorumlara açık olmaması.*
5. *Bilimsel Gerçeklere Dayanması: Yorumların uydurma veya teorik değil, sağlam bilimsel verilere dayanması.”*

İlmi tefsirin getirdiği güzellikler yanında bazı tehlikeleri olduğu da söylenmektedir. Müfessirlerin Kur’ân’da binlerce bilimsel gerçeğin bulunduğunu iddia etmesi bu örneklerdendir. Bu tür aşırı yaklaşımların Kur’ân’ın mesajını bozduğunu özellikle ilmi tefsiri reddedenler tarafından savunulmaktadır. Diğer yandan, Kur’ân’ın bilimsel gerçeklerle tamamen ilişkisiz olduğunu savunan yaklaşımlar da eleştirilen hususlardandır. Kur’ân, bilimsel gerçeklerle uyumlu bir rehberlik kitabıdır. İlmi tefsirin, dönemin bilimsel gelişmelerine hakim uzman kişilerce yapılması gerektiği bir hakikattir. Bu sebeple bu yöntemin dikkatle uygulanması halinde insanlığa fayda sağlayacağı beklenmektedir.

5.Modern Dönemde Mevzûî Tefsir

Mevzûî tefsiri modern dönemdeki Kur’ân çalışmalarının önemli bir yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel tefsir yöntemlerinden farklı olarak, mevzûî tefsir, Kur’ân ayetlerini konu bazlı ele alır ve ayetlerin anlamlarını, bağlamalarını ve hükümlerini bir bütünlük içinde yorumlamayı hedefler. Bu yöntemin özellikle çağdaş İslami çalışmalar için vazgeçilmez olduğu son yıllarda daha da net görülmektedir. Modern dönemde hız kazanan bu yöntemin müfessirler tarafından farklı tarifleri yapılmıştır.

Kûmi’nin Tanımı: Kur’ân ayetlerini tek bir konuyla ilişkili olarak, Kur’ân’ın amacı doğrultusunda lafzen veya hükmen açıklamaktır.

Fermavi’nin Tanımı: Belirli bir konuyla ilişkili tüm ayetleri toplamak, nüzul sırasına göre düzenlemek, sebeplerini göz önüne alarak hüküm çıkarmaktır.

Mustafa Müslim’in Tanımı: Kur’ân’ın amaçlarına uygun olarak bir veya daha fazla sureyi meselelerine göre ele almak.

Abdussettâr Fethallah’ın Tanımı: Belirli durum ve şartlara göre aynı amacı taşıyan ayetleri inceleyerek, bunların anlamlarını ve hükümlerini açığa çıkarmaktır.

Bu tanımlardan yola çıkarak müfessirler mevzûî tefsiri Kur’ân’ı derinlemesine anlamak için çağdaş bir ihtiyaç olarak görür ve bu yöntemin geleneksel tefsirden nasıl farklılaştığını ortaya koymaktadır. Mevzûî tefsir türlerine göre üç başlık altında incelenmektedir.

- **Konu Merkezli Yorum**

Kur’ân ayetlerini namaz, kölelik, faiz gibi spesifik konular etrafında yorumlama yöntemidir. Bu tür, ilgili tüm ayetleri toplayarak kapsamlı bir analiz yapmayı amaçlar.

- **Sûre Merkezli Yorum**

Bazı surelerin bir ana konu etrafında birleştiğini savunan bir yaklaşımdır. Örneğin, Yusuf Suresi’nin tek bir hikâye etrafında şekillendiği görülürken, Kehf Suresi gibi birden fazla konuyu

içeren surelerde doğal bir bütünlük aranır. Abbas, surelerin tek bir tema etrafında şekillenmesinin zorunlu olmadığını, bunun yerine bir bütünlük içinde tamamlayıcı olduklarını savunur.

• Kavram ve İstilah Merkezli Yorum

Belirli bir kavram veya kelimenin Kur'ân'daki tüm bağlamlarını inceleyen bu yöntem, kelimeyi çekimli ve diğer halleriyle analiz eder. Örneğin, "adalet" veya "merhamet" kavramları Kur'ân boyunca taranarak detaylandırılır.

Bu yöntemlerin her biri, Kur'ân'ın farklı boyutlarını anlamaya katkıda bulunur. Mevzûî tefsir hem geniş bir alanı kapsamaması hem de çağın ihtiyaçlarına uygun bilgiler sunması açısından avantajlıdır.

5.1.Mevzûî Tefsirin Tarihi ve İlk Örnekleri

Mevzûî tefsirin modern dönemde geliştiği düşüncesine bazı müfessirler karşı çıkar ve bu yöntemin köklerinin sahabe dönemine kadar uzandığını savunurlar. İbn Abbas gibi erken dönem müfessirlerin belirli konuları müstakil olarak ele aldığını vurgulayan bu alimler bu yönelimin modern dönemde değil erken dönem tefsir tarihinde de görüldüğünü söylerler. Sahabe döneminde mevzûî tefsir ihtiyacının düşük olduğunu çünkü o dönemde Kur'ân'ın ezberlenmesi ve anlamının derinlemesine kavranması konusunda yeterli bir kültür bulunduğunu belirtir. Ancak modern dönemde, Müslümanlara yönelik saldırılar ve toplumsal değişimler, mevzûî tefsire duyulan ihtiyacı artırmıştır.

Modern dönemde Mahmud Şeltût, İzzet Derveze ve Akkâd gibi alimlerin mevzûî tefsir alanındaki çalışmaları öne çıkmaktadır. Bu alimler, çağdaş meseleleri Kur'ân perspektifinden ele alarak mevzûî tefsirin temelini atmıştır.

Modern dönemde mevzûî tefsir alanında önemli katkılar sunan eserleri şu şekilde sıralar:

1. Mahmud Şeltût "Kur'ân ve Kadınlar" "Kur'ân ve Mücadele"Şeltût, mevzûî tefsirin öncülerindendir ve çalışmalarıyla bu yöntemi sistematik bir hale getirmiştir.
2. Akkâd "Kur'ân ve İnsan" "İnsan ve yaratılış teması etrafında Kur'ân ayetlerini ele almıştır.
3. Ahmed Seyyid el-Kûmi "el-Tefsîru'l-Mevzûî li'l-Kur'ân" Mevzûî tefsiri modern bir yöntem olarak tanımlayan ilk eserdir. Kûmi, tefsir çeşitlerini açıklamış ve mevzûî tefsirin önemine dikkat çekmiştir.
4. Muhammed Ebu Ferha "el-Fütühatü'r-Rabbaniyye fi't-Tefsîri'l-Mevzûî" Bu eser, mevzûî tefsirin teorik ve pratik boyutlarını ele alır. Ancak Abbas, bu eserde bazı ayetlerin tam anlamıyla ele alınmadığını belirtir.
5. Muhammed Bakır el-Sadr "el-Medresetü'l-Kur'âniyye" Bu eser, mevzûî tefsirin tahlili tefsirden daha üstün olduğu meseleleri tartışır ve çağın ihtiyaçlarını karşılama açısından önemini vurgular.

5.2.Mevzûî Tefsirin Avantajları ve Riskleri

Mevzûî Tefsirde ilgili tüm ayetlerin bir araya toplanması, okuyuculara büyük kolaylık sağlar. Bunun yanında aynı konudaki ayetlerin bir arada incelenmesi, yorum farklılıklarını

azaltır. Konu bazlı olması hasebiyle Modern dönemdeki ekonomik, siyasi ve sosyal meselelere Kur'ân merkezli çözüm önerileri sunar.

Bu güzel yönleriyle beraber Kur'ân'ın ayet ayet veya sure sure okunmasının sağladığı bağlam ve manevi duyguların kaybolma riski Mevzûî tefsirde vardır. Ayrıca Müfessirin konuyu yeterince araştırmaması, ayetlerin yanlış anlaşılmasına yol açabilmektedir, özellikle ayetlerin iniş bağlamının ihmal edilmesinin tehlikeli sonuçlar doğurabileceği bir gerçektir.

Mevzûî tefsir, doğru bir şekilde kullanıldığında, Kur'ân'ın çağdaş meseleler karşısındaki rehberlik kapasitesini artırır ve İslami ilimlerin modern dönemdeki ihtiyaçlara uygun şekilde gelişmesine katkıda bulunur. Mevzûî tefsir hem bireyler hem de toplumlar için İslam'ın evrensel mesajını anlamanın en etkili yollarından biridir.

6.Modern Dönemde Münharif Tefsir

Münharif tefsir yönelimi, Kur'ân'ı yanlış anlamaya ve kasıtlı olarak çarpıtmaya dayanan bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Bu tür tefsirler, İslam'ın temel prensiplerine aykırı yorumlar sunarak, Kur'ân'ın anlam dünyasını saptırmayı hedefler. Bu tür tefsirleri Zehebî "ilhadî" tefsir olarak isimlendirmektedir. Münharif tefsirlerin tarih boyunca din düşmanlığı, taassup, kin, planlı saldırılar ve kişisel hırslar gibi çeşitli nedenlerden kaynaklandığını düşünülmektedir. Bu tür çarpıtmalara rağmen Kur'ân'ın hakikatinin değişmeden korunması müfessirlerin çabaları sayesinde olmuştur.

6.1.Münharif Tefsirin Kaynakları ve Nedenleri

Münharif tefsirlerin iki temel kaynaktan doğduğu düşünülmektedir.

- **Müsteşrikler (Oryantalistler)**

Müsteşrikler İslam kültürü üzerinde önemli bir etkide bulunmuş, ancak genellikle İslam'ı eleştiren ve çarpıtan bir rol üstlenmişlerdir. Müsteşriklerin tefsir alanındaki çalışmalarını incelerken, bu kişilerin olumlu katkılarının yanı sıra İslam'a zarar veren yaklaşımlarını eleştirir.

- **Müsta'ribler (Batı Etkisi Altındaki Müslümanlar)**

Müsta'riblerin müsteşriklerden daha zararlı olduğu ve bu grubun İslam dünyasındaki çarpık fikirlerin yayılmasının başlıca sorumluları arasında görmek mümkündür. Müsta'ribler arasında Dr. Tâhâ Hüseyin ve Dr. Muhammed Halefullah gibi isimleri örnek verilebilir.

Tâhâ Hüseyin: Kur'ân'ın mucizelerini müteşabih (anlamı açık olmayan) olarak yorumlamış ve bu yaklaşımla İslam dünyasında şüphe uyandırmaya çalışmıştır.

Muhammed Halefullah: "el-Fen el-Kassî fî'l-Kur'ân" adlı eserinde, Kur'ân kıssalarının efsanevi olduğunu ve gerçek olarak kabul edilmemesi gerektiğini öne sürmüştür.

6.2.Münharif Tefsirin Özellikleri ve Örnekleri

Münharif tefsirlerin genellikle şu unsurları içermektedir.

1. Kur'ân'ın Kıssalarının Çarpıtılması

Münharif tefsirlerde, Kur'ân kıssalarının efsane veya masal gibi anlatıldığı görülür. Peygamberler, aşk romanı kahramanlarına benzetilir ve sahabe, cahil olarak tasvir edilir.

Örneğin, Muhammed Halefullah, Hz. Peygamber'in ashabını gerçeklikten uzak bir şekilde anlatmış ve kıssaları tarihsel gerçeklikten koparmıştır.

2. İbadet ve Hükümlerin Aşırı Yorumlanması

Bazı münharif tefsirlerde, Kur'an hükümleri ve ibadetler sadece maddi faydalarla açıklanmaya çalışılmıştır. Oruç, hac ve zekat gibi ibadetlerin hem ruhani hem de sosyal faydalar içerdiğini vurgulanmaktadır. Bu tür dar bakış açılarının İslam'ın bütüncül yapısını anlamaktan uzak olduğu düşünülmektedir.

3. Hükümlerin Reddi ve Çarpıtılması

Münharif tefsirlerde, Kur'an'ın hükümlerine yönelik saldırılar da yer alır. Örneğin, hırsızlık ve zina gibi suçlara sadece bir kez yapıldığında ceza gerekmeyeceği, faizin belirli koşullarda helal olabileceği gibi yanlış yorumlar yapılmıştır. Bu tür yorumların İslam'ın temel prensipleriyle çeliştiğini belirtir.

6.3. Muhammed Abduh ve Ekolünün Münharif Tefsire Etkisi

Muhammed Abduh ve ekolünün genel olarak İslam'a olumlu katkıları olduğunu kabul etmekle birlikte, bu ekolün münharif tefsir yönelimini dolaylı olarak etkilediği görülmektedir. Muhammed Abduh bazı yorumlarının zahiri anlamdan uzaklaşarak aşırı ve tuhaf bir şekilde yorumladığı eserinde görülmektedir. Modern çağda tefsir ilmine pek çok katkısı olan Abduh ekolünün İslam'ı modernleştirme çabalarının bazen Batı etkisi altında kaldığı ve bu durumun münharif tefsirlerin yayılmasına katkıda bulunduğu söylenebilmektedir.

6.4. Münharif Tefsirin Modern Dönemdeki Tehlikeleri

Münharif tefsirler modern dönemde daha yaygın hale geldiği ve İslam dünyasında büyük bir fitne kaynağı olduğunu bazı müfessirler tarafından söylenmektedir. İbrahim Âmir gibi isimlerin, tefsir anlayışını Batılı bir perspektifle yeniden şekillendirme çabaları bu tür yaklaşımların İslam'ın özüne zarar verdiğini ve İslam dünyasında kaos ve kargaşa yarattığının örneği olarak sunulabilir.

Münharif tefsirlere karşı güçlü bir mücadele içerisinde olması modern dönem müfessirlerin görevleri arasındadır. Münharif yorumlar İslam'ın temel değerlerine aykırı olduğunu ve Münharif tefsirlerin tüm çarpıtmalarına rağmen, Kur'an'ın hakikatinin korunmuş olduğunu vurgulayarak Kur'an müdafaası yapmak yine müfessirlere düşmektedir. Ayrıca İslam dünyasında doğru tefsir yöntemlerini öğretmek bu tür sapkın yorumlarla mücadele edilmesi gerektiğini anlatarak bilinçlendirme yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-. *Rûhu'l-me'âni fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*. ed. Mahmut Şükri. 16 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Türasil-Arabî, 1994.

Aruçi. "İ'câzü'l-Kur'ân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/408. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000. <https://islamansiklopedisi.org.tr/icazul-kuran--rafii>

Aslan, Şükri. "Me'âni'l-Kur'ân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/208. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003. <https://islamansiklopedisi.org.tr/meanil-kuran--ferra>

- Aydın, Mehmet Akif. “Ahvâl-i Şahsiyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/192. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahval-i-sahsiyye>
- Fadl Hasan Abbas. *et-Tefsîr ve 'l-müfessirûn esâsiyyâtuhû ve ittihâcâtuhû ve menâhicuhû fi 'l-asri 'l-hadîs*. 3 Cilt. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1. Basım, 1437.
- Fazlıoğlu, Şükran. “Tâhâ Hüseyin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/397. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/taha-huseyin>
- Fazlıoğlu, Şükran. “Aîşe Abdurrahman”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. EK 1/56-57. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aise-abdurrahman>
- Hamidullah, Muhammed. “Köle”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/246-248. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kole>
- Harb, Muhammed. “el-Menâr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/116-118. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-menar>
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *el-Müfredât fi ğarîbi 'l-Ķur'ân*. thk. Seyyid Keylani. Beyrut: Dâru'l Marife, 2008.
- Marangozoğlu, İzzet. “Beyânî Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi”. *Mizânü 'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 2 (2016), 11-39.
- Mertoğlu, Suat. “Tantâvî Cevherî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/579. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tantavi-cevheri>
- Özek, Ali. “el-Keşşâf”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/329-330. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kessaf>
- Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve 'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.